

мужны век мой дваццаты, запаветны мой час, хай шалеюць вар'яты – не спалохаюць нас! (1, 42); Тэлевізійны шпіль скрозь аблачынку штурхнуў пад бок маладзіка (1, 50); Бяскрыўдная усмешка часу – на грузавіку вязуць Пегаса (1, 70); Каму з вас, сябры, невядом і ельнік гасцінны гэты, і добры, даверлівы дом, нікім яшчэ не апеты, і сходжаных сцежак след, і верас высокі, прытачны, дзе кожны руплівы паэт шчаслівай знаходцы ўдзячны (1, 97); І трапечацца вернасць у зладзейскіх руках (1, 42).

Метафары набываюць у мове мастацкай літаратуры асобую функцыю, якая выяўляецца перш за ўсё ў тым, што яны звычайна асэнсоўваюцца на фоне шырокага кантэксту, часта ўсяго твора як мастацкага цэлага. Вось чаму асобныя метафары могуць здавацца незвычайнымі, нават незразумелымі. У сістэме мастацкага цэлага яны не толькі знаходзяць сваё месца, але і ўзмацняюць уздзеянне ўсяго твора на чытача. І калі метафары падбраны арганічна і пераканаўча, то мэта ўздзеяння на чытача будзе дасягнута. Таксама многае залежыць ад густу аўтара, ад ступені валодання роднай мовай, ад тэарэтычных перакананняў і ад эпохі, у якую пішуцца творы. Мова мастацкай літаратуры, у першую чаргу мова прызнаных майстроў слова, не змагла б эстэтычна ўздзейнічаць на чытача, калі б вобразныя рэсурсы, якімі яна валодае, не выступалі ў пэўнай сістэме. Таму такія сродкі, як метафара, у творчасці В. Віткі трэба аналізаваць на фоне ўсяго мастацкага твора. Напрыклад, калі мы чытаем «*Кінуты гаспадаром няўдзячным, ён памкнуўся быў за ім услед. Доўга ў цемры бег, пакуль не ўбачыў, што ўжо не дагоніць, што аслеп*» (1, 49), то не можам уявіць, аб кім ідзе размова. Але наступныя радкі «*...І сканаў бы – спамінай як звалі, і які быў верны ён, агонь, калі б гэтай ноччу не прысталі двое закаханых да яго*» (1, 49) усё ставяць на сваё месца.

Метафара, метанімія, сінекдаха, алегорыя, сімвал, увасабленне, адухаўленне, метафарычныя эпітэты – усе гэтыя мастацкія тропы В. Вітка выкарыстоўваў у сваёй творчасці, каб стварыць яркую вобразную карціну рэчаіснасці, запамінальны вобраз, перадаць эмацыянальны, душэўны настрой героя, малюнкi прыроды.

Удалае ўпляценне моўных сродкаў у канву твораў сведчыць, што паэт кемліва і дбайна абыходзіўся са скарбамі народнага слоўніка.

¹ Вітка В. Вышыні святла. Мн., 1977.

² Вітка В. Выбраныя творы ў двух тамах. Мн., 1973.

³ Вітка В. Мінскія баллады. Мн., 1982.

⁴ Вітка В. Паверка. Мн., 1961.

Г.І. БАСАВА

АЎТАРСКАЯ ІНТЭНЦЫЯ Ў НАВУКОВЫМ ТЭКСЦЕ

Камунікатыўны падыход у вывучэнні мовы ўсё больш прыцягвае ўвагу лінгвістаў. На канкрэтных відах тэкстаў пэўных стыляў і жанраў даследуюцца формы іх функцыянавання ў мове. Пры гэтым звычайна прымаецца да ўвагі, адзначае М.М. Кожына, што аўтар твора заўсёды разлічвае на адрасата. Таму М.М. Кожына адзначае: "Камунікатыўная прырода мовы пабуджае аўтара ўлічваць адрасат, скіраванасць мовы на яго, што выражаецца ў характары выказвання, у яго моўных асаблівасцях"¹. Тэксты навуковага зместу з'яўляюцца адным з тыпаў літаратуры мэтавай камунікацыі, якая мае свайго канкрэтнага чытача-спецыяліста. Разлічваючы на яго, аўтар піша па пэўнай схеме, ужывае тыя прыёмы падачы матэрыялу, тыя клішэ – лексічныя, марфалагічныя і структурныя, – якія павінны максімальна наблізіць змест да адрасата, аблегчыць працэс яго ўспрымання. Для навуковых тэкстаў, зместам якіх з'яўляюцца ідэі і факты, законы і катэгорыі, харак-

тэрны своеасаблівасць ужывання моўных сродкаў, спецыфічны набор і арганізацыя сінтаксічных структур, граматыкі і лексікі, якія скіраваны на рэалізацыю дзвюх задач: інфармаваць і ўздзейнічаць.

Сіла ўздзеяння навуковага тэксту найперш змяшчаецца ў канцэпцыі, пазіцыі аўтара, залежыць ад таго, наколькі доказнымі з'яўляюцца аўтарскія аргументы, наколькі лагічна, дакладна і зразумела выкладзены змест. Аўтар навуковага твора імкнецца быць дакладным, лагічным і аб'ектыўным, імкнецца аказаць на чытача найперш інтэлектуальнае ўздзеянне. Але ступень і характар уздзеяння прагматыкі, закладзеныя ў навуковых тэкстах, залежаць ад шэрагу фактараў: жанру, суадносін інфарматыўнасці і ацэначнасці ў залежнасці ад характару артыкула, мэты аўтара, яго індывідуальнай манеры і г. д.

Як вядома, агульныя дэнататыўныя веды і адпаведнае валоданне мовай з'яўляюцца неабходнымі кампанентамі эфектыўнай камунікацыі. Для чытача навуковай літаратуры "атмасфера" зместу твора ўжо забяспечваецца фактам прыналежнасці працы да пэўнай галіны навукі, яе назвай, імем аўтара (калі яно ўжо вядома), зместам, анатацыяй і прадмовай. Аўтар і адрасат маюць у сваім вакабуляры адзін і той жа запас ведаў у дадзенай галіне, прынятую ў ёй сістэму знакаў, якая дапамагае адназначна ўспрымаць інфармацыю. Таму, на думку М.М. Бахціна, "...любое разуменне дыялагічнае, разуменне тэксту – гэта ўжо дыялог з яго аўтарам"⁴, у якім прадугледжваецца арыентацыя на пэўную рэакцыю ўяўнага суразмоўцы; яна з'яўляецца ўмоўнай і мае звычайна форму спецыфічных прыёмаў.

Накіраванне чытача, напрыклад, да фонду агульнай памяці – як мы ведаем, як вядома, вы ўжо ведаеце:

"Як вядома, думка аб трох стылях маўлення – высокім, сярэднім і нізкім – выказана была яшчэ ў антычных "Рыторыках"⁵; "Як вядома, вартасць літаратурнага твора вярта вызначыць у залежнасці ад яго катарсічнага ўздзеяння на чытача"⁶.

Паведамляючы адрасату свае намеры, аўтар імкнецца выклікаць неабходныя асацыяцыі, актуалізаваць яго веды. Гэтую ж задачу выконваюць і адпаведныя спасылкі на сказанае раней ці на выказванне, якое яшчэ будзе: як было сказана, усё сказанае вышэй, як ужо адзначалася, як мы ўбачым далей, ніжэй разглядаюцца.

Усё сказанае вышэй аб лагічных і граматыка-стылістычных асаблівасцях спалучэння аднародных членаў сказа датычыцца перш за ўсё навуковай і афіцыйна-дзелавой мовы⁷; "Як ужо адзначалася, асноўнай артыкуляцыйнай асаблівасцю галосных, у адрозненне ад зычных, з'яўляюцца адсутнасць перашкоды на шляху выдыхаемага паветра, слабы паветраны струмень і абавязковая работа галасавых звязак⁸; Ніжэй на прыкладзе матываваных слоў з мадыфікацыйным значэннем 'недаросласці' і адлічэбнікавага словаўтварэння назоўнікаў у беларускай, рускай і польскай мовах разглядаюцца магчымасці прымянення граматычнай словаўтваральнай мадэлі ў супастаўляльных даследаваннях⁹.

Такія спасылкі, моўныя клішэ актывізуюць памяць, стымулююць яе, падкрэсліваюць, якія элементы (фрагменты) тэксту павінны зараз узбагаціцца новымі лагічнымі сувязямі.

Часам аўтар спасылаецца не толькі на тое, што вядома, але і на тое, што становіцца відавочным дзякуючы лагічнаму мысленню, уменню карыстацца пэўнай сістэмай ведаў. У такіх выпадках чытач мае магчымасць працягнуць пэўную самастойнасць, па-свойму асэнсоўваць матэрыял. Такім прыёмам аўтар разлічвае на асноўны ўдзел чытача ў засваенні тэорыі. Таму ў сучасных навуковых тэкстах для абазначэння суб'екта паведамлення выкарыстоўваецца займеннік *мы*, які аб'ядноўвае аўтара і чытача, што

"тлумачыцца інтымізацыяй паведамлення для стварэння кантакту паміж аўтарам і чытачом"⁸:

Мы будзем прытрымлівацца традыцыйнага пункту гледжання і ахарактарызуем каратка тры адзначаныя вышэй стылістычныя групы фразеалагізмаў⁹; **Замяніўшы** даданы сказ канструкцыяй з дзеепрыслоўным словазлучэннем, **мы даём магчымасць** разумець яго і як уступальны, і як прычынны¹⁰; **Праведзены** намі аналіз дзеясловаў разумовай дзейнасці паказаў, што яна не з'яўляецца асноўнай для "бедных людзей" і цесна звязана з пачуццёвымі перажываннямі¹¹; **Мы разгледзелі** далёка не ўсе інфармацыйныя моўныя варыянты, а толькі найбольш істотныя¹².

Шырока ўжываюцца і абагулена-асабовыя сказы з галоўным членам – дзеясловам у форме 1-й асобы множнага ліку:

Нагадаем, што маўленне разумеецца і як працэс, і як вынік¹³; **Таму звернемся** да гісторыі, **высветлім**, калі ўзнавілася наша мова, дзе яе карані¹⁴; **Адзначым** некаторыя асаблівасці парадку частак у складаным сказе¹⁵; **Як бачым**, стылістыку Бялінскі не супрацьпастаўляе граматыцы, а разглядае яе як заканамерны працяг граматыкі, як вышэйшую ступень вывучэння моўнай дзейнасці¹⁶.

Акрамя таго, пэўную ролю ў падтрымцы пастаяннага кантакту паміж аўтарам і адрасатам выконваюць канструкцыі, якія паведамляюць чытачу пра далейшы змест – *мы пачынаем з, пасля мы разгледзім, у канцы мы звяжам і г. д.* Так рыхтуецца кантэкст з новай інфармацыяй. Суадносячы яе з існуючай, адбываецца асэнсаванне гэтай новай інфармацыі і засваенне яе адрасатам. Таму сродкі міжфразовай сувязі ў навуковым тэксе не толькі рэгулююць паслядоўнасць у выкладанні матэрыялу, але і адлюстроўваюць логіку ўспрымання гэтага матэрыялу адрасатам. Гэта, па-першае, словы і словазлучэнні, якія ўказваюць на: 1) парадак пры пералічэнні ці паслядоўнасці – *па-першае, па-другое, найперш, нарэшце*: **І нарэшце**, дзякуючы сваім акустычным і артыкуляцыйным уласцівасцям гукі адпаведным чынам жывуць і працуюць, ці інакш – функцыянуюць у мове¹⁷; **Па-першае**, надзвычай узбагаціліся і ўдасканаліліся тыя стылі, якія развіваліся ў беларускай літаратурнай мове яшчэ з дакастрычніцкага часу¹⁸; 2) удакладненне, тлумачэнне – *напрыклад; так, напрыклад; менавіта; у прыватнасці*: У словаўтваральным гняздзе абрэвіатуры знаходзяцца на наступнай ступені дэрывацыі пасля матывавальнага слова, якое ўваходзіць у склад зыходнага спалучэння, **напрыклад**: літаратура – ЛіМ, мастацтва – ЛіМ, тэлеграф – БелТА¹⁹; **Так**, выразна адрозніваецца некалькі схем матывацыйных суадносін паміж зыходным намінацыйным словазлучэннем і яго аднаслоўным кандэнсатам²⁰; 3) супастаўленне і супрацьпастаўленне – з аднаго боку, з другога боку, аднак, наадварот, насупраць: **Наадварот**, розныя функцыянальныя стылі знаходзяцца ў жывых узаемаадносінах, яны ўзаемадзеінуюць і ўзаемапранікаюць²¹; У сістэме мастацкага твора слова атрымлівае сімвалічны характар, становіцца двухпланавым. **З аднаго боку**, яно суадносіцца з агульнай лексічнай сістэмай мовы, матэрыяльна як бы супадаючы з яе элементамі; **з другога боку**, па сваіх унутраных паэтычных формах, па свайму эстэтычнаму сэнсу яно суадносіцца з мастацкай структурай паэтычнага твора, дапамагаючы раскрыццю эстэтычнай задумы аўтара²²; 4) дапаўненне (далучэнне) – *апрача, акрамя, акрамя таго, звыш таго, больш таго, дарэчы*: **Акрамя таго**, многія прафесіяналізмы, якія ўжываюцца прадстаўнікамі прафесій "шырокага профілю", даўно ўжо набылі статус агульнаўжывальных слоў і трывала замацаваліся ў літаратурнай мове²³; **Акрамя** традыцыйных сродкаў перадачы мовы герояў, шырокае распаўсюджанне атрымалі розныя віды няўласна-простай мовы²⁴; 5) вывад, вынік, абагульненне – *такім чынам, значыць, у*

цэлым: **Такім чынам**, два дыялекты і пазадыялектная група гаворак – аснова сучаснай беларускай дыялектнай мовы²⁵; **Такім чынам**, чырвоны колер у замоўных тэкстах можна разглядаць як амбівалентны⁶.

Па-другое, гэта пабочныя словы і словазлучэнні, якія змяшчаюць адзнаку дакладнасці інфармацыі – зразумела, канечне, безумоўна, натуральна, верагодна, сапраўды, як бачым, магчыма, напэўна, праўда, несумненна, як правіла: **Безумоўна**, апісаць дэталёва ўсе магчымыя формы будовы бяззлучнікавых складаных сказаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы і правесці іх усебаковую характарыстыку ў межах пастаўленых задач немагчыма²⁷; **Натуральна**, што пасля рэвалюцыі прыйшлося амаль на пустым месцы ствараць спецыяльную тэрміналогію і іншыя неабходныя моўныя сродкі²⁸; **Зразумела**, што гучанне навуковага маўлення шмат у чым абумоўлена ўласцівасцямі яго лексічнага складу і асаблівасцямі сінтаксічнай пабудовы²⁹; **Магчыма**, нейкі час існавала адзінства дыялектаў, якое дазваляе гаварыць пра агульную балта-славянскую мову – продак славянскіх і балтыйскіх моў³⁰; **Стылістычную** адметнасць беларускай літаратурнай мовы на сучасным этапе ў значнай меры вызначае характар сродкаў і спосабаў літаратурнага выказвання, вырацаваных у розных жанрах і відах мастацкай літаратуры, хоць, **зразумела**, нельга адмаўляць ролю ўсіх уласцівых беларускай літаратурнай мове функцыянальных стыляў³¹; **Сапраўды**, чытаючы творы майстроў слова і захапляючыся натуральнасцю, трапнасцю і жыццёвасцю “простай” мовы іх герояў, мы ў той жа час разумелі, што гэта не механічна перанесеныя ў тканіну мастацкага твора падслуханыя ў жыцці бытавыя дыялогі і маналогі, а створаныя, эстэтычна перапрацаваныя ў адпаведнасці з мастацкай задумай моўныя формы³², і словы, і словазлучэнні, якія характарызуюць адносіны да спосабаў выражэння думкі – іншымі словамі, інакш кажучы, карацей кажучы, дакладней, дакладней кажучы, і тлумачаць, удакладняюць змест папярэдняй інфармацыі: **Інакш кажучы**, родная мова даеца кожнаму з нас не толькі для таго, каб карыстацца ёю як сродкам зносін і выражэння ўласных думак, пачуццяў, эмоцый, але і для ўдасканалення свайго духоўнага свету, для ўсведамлення свайго ўласнага этнічнага “я” ў агульнасусветнай супольнасці людзей³³.

Такім чынам, змест навуковага тэксту заключае ў сабе як аўтарскую інтэнцыю, так і яго творчае ўспрыманне адрасатам. Уздзеянне сродкамі мовы можа чытачом і не ўсведамляцца (для яго першаснае – змест), але без гэтага яно не менш значнае і эфектыўнае і з’яўляецца вынікам рэалізацыі прагматыкі тэксту.

Ступень і характар уздзеяння навуковых работ складаюць сутнасць іх прагматыкі, залежаць ад пастаўленай аўтарам мэты, яго індывідуальнасці, канцэпцыі, матэрыялу. Акрамя таго, прызначэнне канкрэтнага матэрыялу звязана з логіка-структурнымі асаблівасцямі навуковага твора, гістарычнай дынамікай яго актуальнасці, месцам разглядаемага пытання ў адпаведнай галіне навукі, роляй даследаванняў аўтара ў гэтым плане³⁴.

¹ Кожина М. М. Диалогичность письменной научной речи как проявление социальной сущности языка // Методика и лингвистика. М., 1981. С. 195.

² Бахтин М. М. Проблема текста // Вопросы литературы. 1976. № 6. С. 149.

³ Цікоцкі М. Я. Стылістыка беларускай мовы. Мн., 1995. С. 246.

⁴ Корань Л. Цукровы пёўнік. Мн., 1996. С. 206.

⁵ Цікоцкі М. Я. Там жа. С. 177.

⁶ Камароўскі Я. М., Сямешка Л. І. Сучасная беларуская мова. Мн., 1985. С. 36.

⁷ Лукашанец А. А. Граматычны аспект славянскага словаутварэння. Мн., 1998. С. 11.

⁸ Троянская Е. С. Безличность изложения – важный лингвистический признак стиля научной речи // Лингвометодические основы преподавания иностранных языков. М., 1979. С. 185.

⁹ Цікоцкі М. Я. Там жа. С. 88.

¹⁰ Цікоцкі М. Я. Там жа. С. 196.

¹¹ Широкава М. А. Спроба канцэптуальнага і лінгвістычнага аналізу рамана Ф. М. Дастаеўскага «Бедныя людзі» // Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1998. № 1. С. 37.

- ¹² Карповіч М.П. Сродкі масавай камунікацыі ў станаўленні моўнай нормы // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Мн., 1998. С. 181.
- ¹³ Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс сучаснай беларускай мовы. Мн., 1995. С. 41.
- ¹⁴ Беларусазнаўства. Мн., 1997. С. 125.
- ¹⁵ Цікоцкі М.Я. Там жа. С. 208.
- ¹⁶ Цікоцкі М.Я. Там жа. С. 9.
- ¹⁷ Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Там жа. С. 47.
- ¹⁸ Шакун Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1984. С. 282.
- ¹⁹ Беларуская мова. Ополе, 1998. С. 179.
- ²⁰ Там жа. С. 179.
- ²¹ Цікоцкі М.Я. Там жа. С. 243.
- ²² Там жа. С. 276.
- ²³ Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1994. С. 435.
- ²⁴ Цікоцкі М.Я. Там жа. С. 286.
- ²⁵ Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Там жа. С. 17.
- ²⁶ Жылінская І.І. Сістэма колераабзначэнняў у беларускіх і рускіх замовах // Весн Беларус. ун-та. Сер. 4. 1997. № 2. С. 52.
- ²⁷ Крук Б.А. Аб некаторых асаблівасцях будовы і функцыянавання бяззлучнікавых сказаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Мн., 1998. С. 184.
- ²⁸ Шакун Л.М. Там жа. С. 283.
- ²⁹ Русак В.П. Навуковы стыль як функцыянальная разнавіднасць беларускай вуснай мовы. // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Мн., 1998. С. 80.
- ³⁰ Беларусазнаўства. Мн., 1997. С. 128.
- ³¹ Шакун Л.М. Да характарыстыкі функцыянальных стыляў беларускай літаратурнай мовы // Культура мовы журналіста. Мн., 1982. Вып. 2. С. 12.
- ³² Цікоцкі М.Я. Там жа. С. 240.
- ³³ Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Там жа. С. 7–8.
- ³⁴ Воробьева М.Б. Лингвостилистические и методические основы обучения научных работников письменной научной речи // Дидактико-педагогические основы обучения иностранным языкам научных работников. Л., 1988. С. 212.

Н.У. ІВАНОВА

НАЗВЫ МАЛОЙ МЯДЗВЕДЗІЦЫ Ў РУСКАЙ МОВЕ

Малая Мядзведзіца – сузор’е Паўночнага паўшар’я. У ліку нямногіх, найбольш адметных аб’ектаў зорнага неба яна са старажытных часоў прыцягвала позірк нашых продкаў славян. **Малая Мядзведзіца** знаходзіцца каля Полюса і ў любы час года яе магчыма ўбачыць над гарызонтам. Яна складаецца з 20 зорак, з якіх 7, найбольш яркія, утвараюць фігуру, якая нагадвае коўш. Гэты астранамічны аб’ект мае мноства назваў, даследаванне якіх уяўляе значную навуковую цікавасць.

Назва гэтага сузор’я дадзена па аналогіі з размешчаным побач сузор’ем **Вялікай Мядзведзіцы**, акрамя таго, магчыма метафара: сілуэт гэтага зорнага скаплення падобны на жывёлу, якая ўзняла галаву. Навуковая назва з’яўляецца перакладам з лацінскай мовы **Ursa minor**².

У XVII ст. выкарыстоўваюцца частковыя калькі лацінскай назвы, у складзе якіх рэалізуюцца розныя спосабы трансплітэрацыі лацінскага слова *ursa*. Даследчыца Л.Л. Куціна ў сваёй кнізе “Фарміраванне мовы рускай навукі” адзначае, што І. Капіеўскі ў рабоце “Павярстанне кругоў нябесных” выкарыстоўвае назву **Урса меншая**, а Л. Магніцкі – **Меншая урза**. У XVIII ст. аўтар Я. Брус прыводзіць прыклад: **Малы Мядзведзь**. Форма мужчынскага роду з’яўляецца, відавочна, пад уплывам нямецкай мовы (параўн. нем.: Ваг – м. р.).

Ф. Палікарпаў, І. Гарліцкі, Дз. Канцямір у сваіх работах выкарыстоўваюць форму жаночага роду **Звезда Урса**. Пазней канчаткова ўстанаўліваецца поўны пераклад з лацінскай мовы **Малая Мядзведзіца**, які трывала замацаваўся ў рускай астранамічнай тэрміналогіі³.

На поўначы Расіі і ў Сібіры распаўсюджаны назвы, матываваныя падобнасцю сузор’я з ласём⁴ (параўн.: арх. сіб. Лось, алт. Сохатый, арх. Малая Лось⁵). Мы лічым, што гэтыя астранімы з’яўляюцца водгукамі глыбокай